

Corneille: *Horatius* Camilla átka

Pierre Corneille¹ drámái közül jószerivel egyedül a *Cidet* ismeri a magyar közönség, ezt a témáját, mozgalmasságát és értékrendjét tekintve arisztokratikus² darabot, amelyben magánhadserege és önkéntesek segítségével az állam ellen belpolitikai bűnt elkövetett Don Rodrigó arat diadalt a külső ellenség felett. Ennek következtében a király kénytelen nem csupán felmenteni, de legalább is hamis pénzzel – későbbi csaták remélt nyerteseként alkirályi ígéretekkel és „fogadott” lányával – Ximénával jutalmazni. A modern polgárosuló államot építő Richelieu jól látja a *Cid*-ben érvényesülő művészi koncepció politikai veszélyét, hisz a színdarab ambivalens befejezése dacára a hős figurája már-már az államot képviselő király fölé nő. A páratlan közönségsikert követő, valószínűleg Richelieu által inspirált („Querelle du Cid”) polémia következtében elhidegülni látszik a viszony a két óriás között. Éppen ezért feltűnő, hogy Corneille majd két év hallgatás³ után új tragédiáját, a *Horatiust* a rettegett kardinálisnak ajánlja, és szinte iróniának tűnő hízgelgő szavakkal bókolva állítja, hogy „őeminenciája” megneemesítette a művészet célját, és megkönnyítette e cél megismerését, hisz csak arra kell figyelni, hogy tetszik-e neki az adott színdarab. Közönséges hízgelgés, normann irónia, rejtett önkritika vagy valamiféle azonosulás Richelieu államépítési törekvéseivel? Valószínűleg mindegyik, de feltételekkel.

Corneille megírja a *Horatiust*, a modern európai drámaírás legkegyetlenebb, egyben legkomplexebb társadalmi-politikai tragédiáját. Tárgyáról Louis Herland így ír: Corneille „... hibája, hogy a *Horatius* témáját választotta: mert nehezebbet nem lehetett volna franciára formálni,”⁴ annyira brutális. Kultúrtörténeti alapja a három Horatius és a három Curiatius Róma illetve Alba nevében vívott harca,

¹ Corneille, P. *Horace*. Idézet és hivatkozás a francia szövegre Stegmann, A. 1963. *Corneille: Oeuvres complètes*. Paris: Seuil. A továbbiakban: Corneille, P. 1963: v. verssor szám.

Corneille: *Horatius*. Magyar fordítás és a szereplők magyar neve: Kálnoky, L. 1964. *Horatius* (In: Hubay Miklós (szerk.). *Francia klasszikus drámák*. Budapest: Európa Kiadó.) A továbbiakban: Kálnoky, L. 1964: oldalszám.

² Sellier, Ph. 1970. *Le mythe du héros*. Paris: Bordas. 1970. Ld. Rocroi. L'épiphanie de Condé. 95–97.

³ Mongrédien, G. 1972. *Recueil des textes et des documents du XVIIe siècle relatifs à Corneille*. Paris: CNRS. 86.

⁴ Herland, L. 1952. *Horace ou la naissance de l'homme*. Paris: Les Éditions de Minuit. „Son tort est d'avoir choisi le sujet d'*Horace*: car c'était bien le dernier qui pût être nationalisé Français.” 15.

az egyik Horatius csellel kivívott győzelme, majd az egyik Curiatiusban vőlegényét sirató hűg meggyilkolása a diadalittas fivér által, és főként a testvérgyilkos hős megítélése a győztes Rómában. Problematikus értéké lett a heroizmus arisztokráciához kötődő ideológiája.

A francia *Horatius*-elemzésekben gyakori, és az egyetemi oktatásban ma is virulens interpretációs séma sajátja, hogy Horatius és Curiatius egymást követő dialógusai alapján a közöttük fennálló értékviszonyt vizsgálja előszeretettel, hol a patriotizmus, hol a humanizmus jegyében.⁵ Mindeközben másodrendűnek tekintik Camilla szerepét a dráma belső világában, holott a színpadon is látható tragikus ütközés a testvérek között zajlik, mint ahogy Lanson ennek fontosságára már a XIX. század végén felhívta a figyelmet. Mint írja: „... a tárgy testvérgyilkosságot követelt a drámaírótól, de ezt csak két brutális és veszett lélek ütközésén keresztül mutathatta be.”⁶ Kettejük konfliktusa két, a hazát (Rómát) másképpen elképzelő testvér konfliktusa. Ezt veszik körül a színpadon kívül lezajlott heroikus-epikus történet és kommentárjai.

A történet a Titus Livius (I. kötet, 4. és 5. könyv) által „történelmivé” emelt legendára épül, Corneille azonban Sabina figurájának bevonásával áthallást teremt Alba és Róma, valamint Róma és a szabinok háborúja között,⁷ és a volskusok tragikusan szép sorsú királynőjének nevét adja Horatius hűgának. Saját kora társadalmi érték kategóriáit alkalmazza a két család és a két közösség megkülönböztetésére: a Horatiusok és Valerius is „lovagok” (*chevaliers*), míg Curiatius egyszerű nemes (*gentilhomme*). A „lovag” a tradicionális arisztokrácia minősítése, a közönséges, akár a nagyon friss nemességgel szemben.⁸ Corneille nemesi címének dátuma: 1637. március. 24.⁹

Róma és Alba valami miatt vagy valamiért harcban áll egymással, és hosszú csatározások után eljött a döntő ütközet hajnala. Hogy mi lehet a háború oka és célja, arról először Horatius felesége, a Curiatiusok házából származó Sabina szól, az istenek rendelésének tudva a fiatal állam háborús expanzióját. Az Öreg

⁵ Rohou, J. 1996. *La tragédie classique*. Paris: Nathan. 165–166.

⁶ Lanson, G. 1898. *Corneille*. Paris: Hachette. „... le sujet lui imposait un fratricide dont il ne pouvait rendre compte que par le choc de deux âmes brutales et enragées”.

⁷ Loyseau, Ch. 1613. *Traité des Seigneuries*. Paris: L'Angelier. „... certes, la remarque différente des Francs et des Gauloys eust été aussi pernicieuse à cet État, qu'à Rome celle des Romains et des Sabins.” 99. „... a frankok és a gallok megkülönböztetése éppen olyan veszélyes lenne erre az államra nézve, mint lett volna Rómában a rómaiak és szabinok megkülönböztetése.” (ford. Ú. N. J.) A frankokat tekintették a „lovagok” őseinek Corneille korában.

⁸ Mousnier, R. 1969. *Les hiérarchies sociales de 1450 à nos jours*. Paris: PUF. 67.

⁹ Mongrédien, G. 1972. *Recueil des textes et des documents du XVIIe siècle relatifs à Corneille*. Paris: CNRS. 63. Fumaroli M. 1980. okt. 3. Corneille, le bourgeois gentilhomme. *Le Monde: Histoire littéraire*.

Horatius szerint is az ég ígérte meg Aeneasnak Róma viláгурalmát.¹⁰ Sabina lelkesen támogatná a hódítást, ha ez elkerülné szülohelyét, Albát, Romulus és Rémus édesanyja, Rea Sylvia városát. Camilla egy látszólag teljesen szubjektív történettel szolgál. – Horatius és Sabina házassága után alig valamivel Curiatius megkérte a kezét, és az apa beleegyezett a jegyességbe. Ám a két család, a két ház egyesülése és a „két király” kenyértörése időben egybeesett. A sajátos kongruencia mintha ok-okozati viszonyt sejtetne.¹¹ Az eljegyzés előlegezte a két család és a két közösség egyenlőségét,¹² amit a kitört háború végzetesen megkérdőjelez. És, mivel a döntő ütközet tétje az, hogy melyik közösség lesz a másik rabszolgája (*esclave*)¹³, vagyis melyik társadalmi – politikai közösség semmisíti meg a másikat, maga Camilla zárja ki a házasság lehetőségét akár ő, akár völegénye lesz a másik fél rabszolgája. A sajátos szimbiózis következtében a két közösség alá vagy fölé rendeltségét eldöntő háború családokon belüli konfliktust generál.

A testvérek konfliktusát elemző francia irodalomtörténészek kimondva – ki-mondatlanul az *Antigoné* elemzése során kialakult sémákat követik.¹⁴ Eszerint a testvérgyilkossággal végződő ütközés alapvető oka a haza objektív és az egyén szubjektív érdekeinek összeegyeztethetetlen volta, amikor a csellel hérosszá lett Horatius „igazságot szolgáltatva” öli meg völegénye elvesztéséért „Rómát átkozó” lánytestvérét, Camillát, akit halála után – látszólag a szerelem jogát elismerve – a király politikai megfontolásból rehabilitál. Több ismert Corneille specialista, közöttük Marie-Odile Swetser¹⁵ kettős iróniáról szól: egyfelől Horatius megítélésében, hisz Róma elutasítja a testvérgyilkos Horatiust, másfelől Camilla esetében, amikor a király a sírban egyesíti a szerelmeseket. Túl könnyű lenne azonban azt mondani, hogy egy empátiára képtelen, dicsőségében elvakult hérosz ütközött itt meg egy önnön szerelmébe burkolózó és szerelmes énjét mindenek fölé helyező, a kollektív értékeket semmibe vevő magánszeméllyel. A testvérgyilkosság ugyanis az egyetlen helyszínen, a Horatiusok otthonában, a közös helyiségben (nappali,

¹⁰ Corneille, P. 1963: v. 39–52; v. 987–991. / Kálnoky, L. 1964: 90; 120.

¹¹ Corneille, P. 1963. Kálnoky, L. 1964. „Unissant nos maisons, il désunit nos rois; / Un même instant conclut notre hymen et la guerre,” (v. 174–175); „Frigy két család között, két király közt harag; / A nászt s a háborút e nap egy perce hozta.” 94.

¹² Mousnier, R. 1969: 75. A kor társadalmában a nők felfelé házasodása lehetséges. A férfiaké, és főként az elsőszülötteké – ami számít – gyakorlatilag lehetetlen. Ld. Újfaluai Németh, J. 2003. Le fonctionnement du thème de l’amour contrarié de *Mélite* à *Polyeucte* de Pierre Corneille. In: Albert, S. Gyimesi, T. Kovács, K. (szerk.) *Acta Romanica*, t. XXII. Szeged: JATEPress. 47–60.

¹³ Corneille, P. 1963: v. 231–232.

¹⁴ Példa: Nadal, O. 1948. *Le sentiment de l’amour dans l’oeuvre de Pierre Corneille*. „Ne pouvant concilier sa passion pour Curiace et son attachement à la Patrie, l’héroïne se révolte contre la morale de sa caste.” 181.

¹⁵ Swetser, M-O. 1977. *La dramaturgie de Corneille*. Genève / Paris: Droz. 118–119.

fogadó, szalon) történik, ahol az eljegyzés következtében helye van Curiatiusnak is, és ahová a király is jönni fog köszönetet mondani, illetve a közben történtek miatt ítélkezni. A néző által látható helyszínt, vagyis a politikailag szuverén család intim terét átjárja, végül pedig kisajátítja az állam által képviselt kollektivitás. Ehhez azonban Camillának a szerelem nevében vállalt áldozatán keresztül vezet az út.

Camilla a saját eljegyzése és a két „király” közötti háború kezdetének egybeesése tudatában úgy döntött, nem megy feleségül sem rabszolgaként, sem rabszolgához. Ám a döntő ütközet előtt Alba diktátora (és nem királya) a két közösség aszimmetrikus rokoni kapcsolataira¹⁶ apellálva a konfliktus kevésbé véres megoldását, vagyis a két tábor által kiválasztott három-három bajnok küzdelmét javasolja a hangsúlyozottan politikai kérdés eldöntésére,¹⁷ de nem akármilyen feltételekkel. A gyengébb fél harcosai elfogadják az erősebb törvényeit, de sarc és megaláztatás nélkül válnak a győztes király (győztes állam) polgárává (*sujets*), nem pedig rabszolgájává. Bármelyik fél győz, a vesztes fél harcosai a győztes fél harcosaival egyenlőként integrálódnak a közös államba. A két vezér: Tullus király a szenátusba, a Diktátor a sátorba visszavonulva gondolkodási idő után megegyezik. Jelentősége van ennek a körülménynek, hisz az albaiak vannak Róma falai alatt, és bár diktátoruk két állam egyesüléséről beszél, az albaiak nincsenek államszerűen strukturálódva.¹⁸ A két közösség ugyanis nem szimmetrikus. Róma politikai felépítménye zárt és teljes: Istenek, Tullus király háttérben a szenátussal, „adminisztráció” (Valerius), hadsereg (Proculus), „civil” társadalom (Julia), éppen úgy, mint a családé: Apa, Elsőszülött fiú, leánytestvér. Az albaiaknak névtelen diktátoruk van, akit a színen Curiatius képvisel, seregüket pedig Flavianus. A családból hiányzik az apa, így Curiatius a családfő. A szimmetriahiány arra utal, hogy két olyan erő áll szemben egymással, amelyek közül az egyik akkor is veszít, ha nyer, mert szétrobbantja azt a hierarchiát, amelynek részese kíván lenni, a másik viszont a hierarchia megőrzésében érdekelt, bármi legyen is az ára. Az albaiak, majd a párviadalban a Curiatiusok látens célja nem Rómát megsemmisíteni, hanem magukat egyenlőként elfogadtatni a rómaiakkal. Ilyen perspektívában a második felvonás három első, ezerszer elemzett jelenete, vagyis Horatius és Curiatius verbális konfrontációja is új színben tűnhet fel. Horatius és általa a római elit mindent elveszíthet, Curiatius, aki a színen egymaga képviseli családját és Albát, akkor is veszít, ha nyer, amennyiben Camilla a király és a diktátor egyes-

¹⁶ Corneille, P. 1963: v. 288 „Nous sommes vos voisins, nos filles sont vos femmes” / Kálnoky, L. 1964: 96. „Szomszédotok vagyunk, sokatok vejünk lett”

¹⁷ Corneille, P. 1963: v. 303. „Si l’ambition de commander aux autres...” / Kálnoky, L. 1964: 97. „Ha a vágy, hogy legyünk mások parancsolói.”

¹⁸ Újfalusi Németh, J. 1988. Le problème des asymétries structurales dans l’univers d’Horace de Pierre Corneille. In: Martonyi, É, Penke, O. (szerk.) 1988. *Mélanges offerts à Géza Nagy*. Acta Romanica. t. XIII. Szeged. 45–63.

sége után is úgy gondolkodik, mint a totálisnak ígérkező ütközet előtt. Ebben az összefüggésben a két harcos konfrontációjánál is fontosabb a jegyesek egyetlen dialógusa a második felvonás ötödik jelenetében. Ezt megelőzően kétszer találkoztak a jegyesek: az első felvonás utolsó jelenetében, amikor Curiatius boldogan hozza az egyezés híret Camillának, majd a bajnokok kiválasztása után, amikor Horatius közli hűgával elvárásait. – Ha ő veszt, „Comme si je vivais, achevez l’hyménée” és „Faites à ma victoire un pareil traitement”¹⁹, amire Camilla nem reagál. Mit is mondana? Rómaiként nem fogadhatja el az első, jegyesként a második lehetőséget. Mint látni fogjuk, most is rómaiként dönt. De ezt csak úgy teheti, hogy a Rómához való hűség jegyében a paroxizmusig fokozva átértelmezi a heroizmus ideálját. – Amikor egyedül marad Curiatiuszal a második felvonás ötödik jelenetében, előbb megpróbálja szerelmük nevében lebeszélni Alba ügyének felvállalásáról, majd a meggyőzés érdekében nagyon is félreérthető érvet használ mintegy habozást sejtetve Curiatiusnál, s egyben élezve hiúságát: „... je te connais mieux, tu veux que je te prie / Qu’ainsi mon pouvoir t’excuse à ta patrie.”²⁰ Ha a mellékmondatot kijelentő mondatként értelmezzük, a „felmentés” magától értetődik. Ha kötőmódnak, a mondat férjhiúságot sértő provokáció. Curiatius ennek megfelelő felháborodással is válaszol: „Que je souffre à mes yeux qu’on ceigne une autre tête / Des lauriers immortels que la gloire m’apprête.”²¹ A visszautasítás annyira radikális, hogy Camilla számára a dialógus végén egyetlen lehetőség marad: a könyörgés és a legforróbb, legteljesebb szerelem ígérete, de feltétellel: „...je te chérirai, tout ingrat et perfide / Et cesse d’aspirer au nom de fratricide.”²² Ezzel azonban lehetetlen feladat elé állítja jegyesét. A vér nélkül győzni vagy meghalni alternatíva megfelel a két közösség között létrejött megállapodás szellemének, Róma érdekeinek és a testvéri szeretet követelményének. De ilyen győzelmet az antik félistenek sem arattak. Camilla akkor kényszerül újragondolni magatartását, amikor már reménye sem lehet befolyásolni az eseményeket: a harc folyik. Elbizonytalanodni látszik. – „Mais si près d’un hymen, l’amant que donne un père / Nous est moins qu’un époux et non pas moins qu’un frère.”²³ Majd az őt kötelességére figyelmeztető Sabinát nem kímélve vállalja

¹⁹ Corneille, P. 1963: v. 523–524. / Kálnoky, L. 1964: 105. „Mintha élnék, vele úgy lépj oltár elébe” / „Az én győzelmemet hasonlóképpen fogadd”.

²⁰ Kálnoky, L. 1964: 106. „... jól ismerlek én, meglágyulsz, hogyha kérek, / S hazád előtt az én hatalmam ment ki téged.” A lebeszélés módja furcsának tűnik. A fordító nem is tudott vele mit kezdeni. A francia szöveg mást mond: „... azt akarod, hogy könyörögjek, / Hogy így hatalmam mentsen fel hazád előtt” (ford. U. N. J.)

²¹ Kálnoky, L. 1964: 106. „... hogy alvó virtusom a szerelem nevében / Annyi hőstettet ily aljassággal tetézzem!”

²² Kálnoky, L. 1964: 108. „... szeretni foglak, / Csak nevére ne vágyj a testvérgyilkosoknak.”

²³ Kálnoky, L. 1964: 117. „De épp a nász előtt, atyánk – jelölte mátkánk / Férijnél még kevesebb, s van annyi, mint a bátyánk.”

a vérségi kötelezettséggel szemben a választástól függő köteléket.²⁴ Amikor pedig jön a későbbiekben hamisnak bizonyuló hír, hogy két Horatius elesett, Sabina férje megfutamodott, a Curiatiusok győzni látszanak, Camilla Horatiust védi dühöngő apjától, aki nem két halott fiát gyászolja, hanem a család hírnevét, és kész „atyai jogát” gyakorolva a rómaiak szegényfoltját megfutamodott fia vérével lemosni.

A harc befejezésének hírért a politikus-bürokrata Valerius, Camilla utált szerelmese hozza, aki, mint az ötödik felvonásban látni fogjuk, éppen elfogultsága miatt elég tisztán látja Camilla és Horatius ellentétének okát és lehetséges következményeit a Horatiusok győzelme után. Két mozzanatot hangsúlyoz. Az egyik, hogy a testvérei halála után cselből megfutamodott Horatius a három különböző mértékben sebesült Curiatium szétszórva, elsőként a legkevésbé sérültet, (szóhasználatára szerint) az Öreg Horatius „vejét” (*gendre*) ölte meg, majd legyőzve a másodikat; a harmadik halálosan sérült, ellenállásra képtelen Curiatium már lemészárolja – Róma hatalmának megalapozását demonstrálandó – mintegy „feláldozza”. Már ekkor úgy tűnik, hogy Horatius úgy érzi, mindent feláldozhat az államnak, mivel elfogadta, hogy önmagát feláldozza érte.²⁵ Róma törvényei szerint azonban az uralkodó dönthetett volna a harmadik Curiatium sorsáról. Camilla feljajdul a hír hallatára, majd hallgatással válaszol apja kioktató, leánya személyiségét érzéketlenül lábbal tipró és a legyőzöttel szemben megvető-elutasító szavaira: „En la mort d'un amant vous ne perdez qu'un homme, / Dont la perte est aisée à réparer dans Rome.”²⁶ Ezek a szavak, éppen úgy, mint a harmadik Curiatium „feláldozása,” tagadják a két közösség megállapodása szellemét.

Valerius kárörvendő beszámolója és az apai intelem után Camilla egyedül marad a színpadon. Monológjának (az egyetlen a darabban) leglényegesebb tematikai eleme a jegyesek egyetlen dialógusára utal vissza: „Rome semble vaincue, et seul des trois Albins, / Curiace en mon sang n'a pas trempé ses mains.”²⁷ Olyan közlés ez, amely értelmet csak Camilla számára és a mi számunkra jelenthet visszaemlékezve a II. felvonás 5. jelenetében elhangzottakra. Curiatium tehát úgy harcolt, sebesült és halt meg, hogy nem ontott római vért. Veresége ebben a vonatkozásban közelít egy sajátos mártírhálálhoz. Akármilyen furcsának is tűnik tehát, Camilla hozzájárult a Horatiusok győzelméhez, most azonban neki kell megvédeni Curiatium emlékét. A hűség iránta és ügyének átvállalása a két egyesülő közösség kapcsolatát befolyásolhatja döntően. Milyen lesz az új Róma?

²⁴ Corneille, P. 1963: v. 910 – 922 / Kálnoky, L. 1964: 118

²⁵ Prigent, M. 1986. *Le héros et l'État dans la tragédie de Corneille*. Paris: PUF. 46.

²⁶ Kálnoky, L. 1964: 127. „Holt mátkádban csak egy férfit vesztesz te, s Róma / Városában e kár könnyen pótolható ma.”

²⁷ Kálnoky, L. 1964: 128. „Már-már Róma veszít, s csak mátkámnak kezét / Nem nedvesíti a bátyám vére még.”

Megvalósul-e mindkét közösség számára az egy állam keretében egyenlőséget biztosító egyezség, vagy a „királyok” szerződését felülírja a korábban már kompromisszumokra hajló, az „egyszerű” albai nemesekkel házasságot és eljegyzést kötő lovagi család? Nincs külső erő, amely ezt megakadályozhatná, hisz a király maga jön a Horatius házba, hogy kifejezze háláját az államnak tett szolgálatért.²⁸ Ám a diadal és a király érkezése közé beékelődött a katasztrófa.

A polgárháborúban a családot – és szélesebb értelemben a kasztot – valójában a győzelem osztja meg: a jövőképek különböző volta.²⁹ Camilla látszólag a múlthoz kötődik, amikor élete árán is kész jegyese emlékét védeni; az Öreg Horatius látszólag a jövő érdekében követel *tabula rasát* leányától. Csakhogy a „Jaj a legyőzötteknek”-elv alkalmazása örökös belharcokhoz vezet. A győzelem után a „lovagok” értékmonopóliumát hangsúlyozó „nemeslelkűség” (*générosité*)³⁰ mint erkölcsi kategória érvényesítése befogadás- és fejlődésképtelenné tenné az új Rómát. Camilla a „brutális” és „barbár” minősítést csatolja e kategóriához, amikor megtagadja kasztját: „Leur brutale vertu veut qu'on s'estime heureux, / Et si l'on n'est barbare, on n'est point généreux.”³¹ Vállalja az „elfajzást”,³² és ha a hazatérő diadalittas fivér nem lesz „nemeslelekűbb” mint apja, vállalja a kiszámítható következményekkel járó szembeszegülést is. Horatius azonban dicsőségtől telve megalázkodást követel: „... rends ce que tu dois à l'heure de ma victoire”³³, és azt, hogy irtsa ki szívéből a „közellenség”³⁴ emlékét is. A felelet: „O mon cher Curiaçe”³⁵ visszautal a második felvonás ötödik jelenetében a *chérir* ígére.

Horatius női mivoltában alázza meg hűgát, olyan fogalmakkal illeti érzelmeit (*ardeur, passion, désirs*),³⁶ mintha szerelme a testre és nem spirituális értékre irányulna. Ne feledjük, Chiména csak akkor árulta el, hogy szerelmes, amikor Rodrigót halottnak vélte, Paulina akkor vállal abszolút lelki közösséget férjével, amikor már mártír. A házasság a hétköznapi világának része, a szerelem

²⁸ Corneille, P. 1963: v. 1161. „S'il ne vous dit chez vous combien vous doit l'État.” Kálnoky, L. 1964: 126. „Hogy halld, a haza mily sokat köszön néked.”

²⁹ Kálnoky, L. 1964: 106. „Prédája miért legyünk a polgárháborúnak.”

³⁰ Rohou, J. 1989. *Histoire de la littérature française du XVIIe siècle*. Paris: Nathan. 64–65.

³¹ Kálnoky, L. 1964: 128. „Legyek boldog ma, nyers erényük erre int; / Ki nem barbár, nem is nagy lélek.”

³² Corneille, P. 1963: v. 1239. „Dégénérons, mon coeur.” Kálnoky L. 1964: 128. – „Fajz el tehát szívem.”

³³ Corneille, P. 1963: v. 277. / Kálnoky, L. 1964: 130. „Tisztítsd meg lelkedet, s hódolj diadalomnak.”

³⁴ Corneille, P. 1963: v. 1268. „D'un ennemi publique dont je reviens vainqueur.” Kálnoky nem fordítja a kifejezést.

³⁵ Corneille, P. 1963: v. 1267; Kálnoky, L. 1964: 129. „Ó egyetlen szerelmem!”

³⁶ Corneille, P. 1963: v. 1272–74; Kálnoky, L. 1964: 130. „hév”, „vágy”, „szerelmi láng”

értékorientált. Horatius számára azonban most egyetlen érték létezik: a trófea.³⁷ Szükségszerű, hogy Camilla ríposztja Horatius trófeák képviselte dicsőségét vegye célba átkával: "Puisse ... / ...bientôt souiller par quelque lâcheté / Cette gloire si chère à ta brutalité!"³⁸, aki hiúságában vérig sértve Rómára, „érdekeire” hivatkozva parancsol: „Et préfère du moins au souvenir d'un homme / Ce que doit ta naissance aux intérêts de Rome.”³⁹ Ezen a ponton paradox helyzet áll elő: Camilla, aki az élő és Alba nevében harcoló Curiatiusszal nem vállalhatott szolidaritást, szerelmét is kvázi képtelen feltételhez kötötte, most, amikor szerinte ez a feltétel teljesült, erkölcsi és politikai kötelessége azonosulni a halála után már római Curiatius ügyével. Nyilvánvaló tehát, hogy a két testvér két egymást kizáró Róma-víziót képvisel. Mivel Horatius végső érvként hivatkozik Róma érdekeire, Camilla a Horatius által hivatkozott Rómát átkozza meg:

Rome, l'unique objet de mon ressentiment!
 Rome, à qui vient ton bras d'immoler mon amant!
 Rome qui t'a vu naître, et ton coeur adore!
 Rome enfin que je hais parce qu'elle t'honore!⁴⁰

A vonatkozó névmások idézőjelbe teszik Róma fogalmát, a sorjázó átkok pedig azt a Róma-történetet előlegezik, amely a kor tudatában valóban a későbbi Róma története, és amelynek végkifejlete a heroizmusra épített Róma pusztulása és újjászületése a szeretet filozófiájában. Ne feledjük, hogy Octavianust a kegyelem teszi Augustusszá, nem az ellenfelei felett aratott győzelem (*Cinna*), Polyeucte mártírhallal győzedelmeskedik és nyit utat a keresztény Róma felé, míg a *Pompeius halála* a polgárháborúban szétesett, és a periféria martalékává lett Rómát tematizálja. Camilla átka, amely kiváltja Horatius visszavonhatatlan és önmaga által „igazságszolgáltatásnak”, majd „legitim bosszúnak” minősített gyilkosságát, megfosztja őt attól a lehetőségtől, hogy magatartása váljon az új Róma erkölcsi mércéjévé.

Mire a király megérkezik a Horatiusok házába, már pusztá protokoll mondatként hangzanak a térdre ereszkedett apa felemelését kísérő szavak: „... levez-vous mon père”⁴¹ ugyanúgy, mint maga a köszönet. Ítékezni jött. A lovagok belülről

³⁷ Corneille, P. 1963: v. 1276. „... songe à mes trophées.”; Kálnoky 1964: 130. „...hódolj diadalomnak!”

³⁸ Kálnoky, L. 1964: 130. „Bár mocskolnád be te mielőbb gyávaként / A diadalt, e vad lelkednek drága fényt!”

³⁹ Kálnoky, L. 1964: 130. „S legalább Róma, mely életedet adta, / Legyen számodra több, mint mátkád árnyalakja.”

⁴⁰ Kálnoky, L. 1964: 130–131. „Róma, mely oka, hogy bosszút lihegjek! / Róma, melyért karod mátkámat ölte meg! / Róma, mit úgy imád szíved, s ahol születted! / Róma, mit gyűlölök, mert büszkesége lettél!”

⁴¹ Kálnoky, L. 1964: 136. „Ó, nem, apám, ne fáradj!”

meghasonlott klánja nem fogja tudni érvényesíteni kizárólagossági törekvéseit. Az ítélet lehet kiegyenlített. Figyelembe veheti Valérius felvállaló érveit Camilla és az albaiak, valamint a velük rokonságban lévő rómaiak ügyét és a figyelmeztetést a veszélyre: „Faisant triompher Rome il se l'est asservie, / Il a sur nous un droit et de mort et de vie.”⁴² És a felszólítást is a cselekvésre: „Arrêtez sa fureur, et sauvez de ses mains / Si vous voulez régner, le reste des Romains.”⁴³ De figyelembe veheti Horatiusét is, aki úgy érzi, hogy öngyilkossággal megőrizheti jó hírnevét, és most úgy menekül az önkényuralmi rendszer védelmébe, hogy maga leplezi le annak jogellenes működését: „Ce que vous en croyez me doit être une loi.”⁴⁴ A Horatiusok Camillával együtt megvédték, és erősítették azt az államalakulatot, amelynek a királya Tullus. Csakhogy a győzelem után ez a magatartás filozófiává jegecesedik. Horatius (és mögötte-felette apja) tragikus vétke az, hogy győzelmét követően saját korábbi énjüket megtagadva semmisnek kívánják tekinteni a kollektív értékvesztéseget, és így a veszített fél értékét is. Camilla áldozata ezt tette lehetetlenné, megkönnyítve a király dolgát. A hírnéven esett csorba elég ahhoz, hogy a király önálló politikai tényezőként megszüntetve egyértelműen teljhatalma alá rendelve állítsa az állam szolgálatába: „Vis pour servir l'État”; külön hangsúlyozva politikai függőségét: „mais aime Valère.”⁴⁵ Michel Prigent szerint „Camille mourra parce qu'elle a tort.”⁴⁶ Igen. A Horatiusok nézőpontjából a győzelem után, amikor – úgy vélik – zárójelbe tehetik a két közösség közötti megállapodást. Camilla kiharcolt halála következtében lesz Horatius magánya feloldhatatlan.

⁴² Kálnoky, L. 1964: 138. „Róma győzött vele, s mind rabszolgái lettünk; / Élet s halál jogát szerezte meg felettünk.”

⁴³ Kálnoky, L. 1964: 137. „Fékezd meg vad dühét, s kezétől vedd meg itt, / Ha uralkodni vágysz, a többi rómaid.”

⁴⁴ Kálnoky, L. 1964: 139. „Amit abban te látsz, mérvadó lesz nekem.”

⁴⁵ Kálnoky, L. 1964: 143. „Élj hazadéért; de légy Valerius barátja.”

⁴⁶ Prigent, M. 1986: 50. „Camilla meghalt, mert nem volt igaza.”